

Beeldend beschreven reisverslagen geven een goede impressie

Grotten op buitenplaatsen II

DOOR: JAN HOLWERDA

In de voorgaande bijdrage werd aangegeven dat grotten al eeuwenlang deel uitmaken van onze tuinkunst en ook van onze buitenplaatsen. De schelpengalerij of -grot van Kasteel Rosendaal (Rozendaal) en de grot van Sonsbeek (Arnhem) werden genoemd als twee voorbeelden die mogelijk direct te binnen schieten. Na in te zijn gegaan op de verschillende invullingen van 'grotwerk' tot eind achttiende eeuw, nu een vervolgverhaal met beeldende contemporaine citaten die betrekking hebben op vormgeving, aankleding en beleving.

De waterval van Sonsbeek met de erachter gelegen grot, 1904. Coll. Gelders Archief.

Elswout

In de tweede helft en met name het laatste kwart van de achttiende eeuw brak een nieuwe smaak in de tuinkunst door, die van de landschapsstijl. De toelichting van Hermannus Numan op de printtekening met 'couleuren' van Elswout bij Overveen kan gezien worden als een nadere uitwerking: 'veranderden de stijve regte laanen in aangenaam kronkelende en met beekjens doorsnedene, Wandelwegen ; eene groote verscheidenheid van boomgewassen verving de eentoonige menigte van Elsenhout, het oude Gothische Woonhuis veranderde in een modern Paleis, een schilderachtige Zwitsersche Brug, tusschen natuurlijke heuvelen; een wilde Bosch-spelonk en Arcadische Goden-Tempel, namen de plaats der Vijvers en Waterwerken in : in één woord, het verblijf der gedwonge Kunst werdt eene onbegrensde woning der vrije en verrukkende Natuur (1793). Over die 'Bosch-spelonk' is verder eigenlijk niets bekend, maar een prachtige topografische prent van E. van Drielst, J.

Gezicht over de vijver op, in de achtergrond, het huis van Elswout bij Overveen. Via een pontje was de 'Bosch-spelonk' aan de westzijde van de vijver bereikbaar. Door E. van Drielst, J. Cats en H. Schwegman. Coll. Noord-Hollands Archief.

12 juni op Beekhuizen 24 week. Christiaan Andriessen in de 'moshut' van Beekhuizen bij Velp. Coll. Stadsarchief Amsterdam.

Zicht vanuit een van de grotten in het park van Kasteel van Attre. Denkbaar een blik die ook vanuit de 'grotten of souterrains' van Lichtenbeek bij Arnhem moet hebben bestaan.

Cats en H. Schwegman, met een gezicht over de vijver en in de verte het huis van Elswout, laat de ingang van deze spelonk zien die met een pontje kon worden bereikt.

Beekhuizen

Elswout is een goed voorbeeld van een beroemde vroeg-landschappelijke aanleg. Net zo beroemd, zeker rond 1800, was Beekhuizen bij Velp. Een tweetal bewaard gebleven gastenboeken met de namen en krabbels van de vele, vele bezoekers getuigt hiervan. In het tijdschrift *Der Clevische Zuschauer* staat, in briefvorm onder de titel 'Ueber Arnheims Gegenden', onder andere een verslag van zo'n bezoek aan het 'Park von Beckhausen', op een warme en onweersachtige augustusdag in het 1792. 'Eine Grotte ists, über welene das Wasser mehr als 20 Fuss tief hinabstürzt; sie ist von Ba'umen, die noch ihre Rinde haben verfertigt, und iher Vorderseite ist mit ausgegrabenen Wurzelklötzen bedeckt... Freund! unten in dieser Grotte zu sitzen, und hinter dem Vorhange, den das Wasser gleichsam vor den offenen Bog zog, war ein Vergnügen, das ich um nichts vertauschen mogte, und das mir unschatzbar gewesen ware, hatte ich es an der Seite eines tugendhaft hebenden Madchens mir verschaffen können. - Von dieser Grotte aus floss das Wasser in einem

Bache schlangelnd dahin, und verlohr sich ins Gebüsch.' Van het inwendige van de grot achter de grote waterval van Beekhuizen is helaas geen afbeelding bekend, maar van de waterval en het dal waarin het water viel, zijn meerdere bewaard gebleven. Een van die tekeningen is die van de 'moshut', van de hand van Christiaan Andriessen. Deze hut was van binnen geheel met mos bekleed, materiaal dat ook bij grotbeschrijvingen wordt genoemd. Zo is het Daniel Boissevain die in het verslag van zijn 'Plaisir Reysje' schreef: '... frappeerde ons de fraaije grot, onder een berg, geheel met mosch bedekt en

waar uijt men door een vengster op een beek met springende fontijn ziet; dees grot is zeer somber, en afgelegen... Wij kwamen uijt dit grot door een zeer donkere en naauwe gang aan de andere zijde...' (1807). De bezoeker Jan Pijnappel verhoogt de spanning: 'de tuinman leidde ons in een zeer groote, donkere grot, daar twee schrikbare geesten, die mij op het eerste gezicht in dit donkere hol vrij wat angst aanjoegen, de wacht hielden!' (1807). Helaas waren het water (vocht) en de natuurlijke materialen geen gelukkige combinatie, want enige jaren later 'was het grot geheel weggenoomen om zijn oudheid t geen meest onder waater liep', aldus Carel Faber Boissevain (1811).

Lichtenbeek

Een buitenplaats die getuige de reisverslagen in dezelfde periode ook veelvuldig werd bezocht, was Lichtenbeek, ten noorden van Arnhem. Ook daar moet een zeer aansprekende vroeg-landschappelijke aanleg hebben gelegen, de restanten laten dat nog zien. De bezoekers startten hun wandeling veelal bij de sprengkop, de gegraven bron van de beek. Aldaar 'daalden [ze] af naar de grotten of souterrains, welken 40 passen door de grond gegraven zijn, doch welke spelonken ons meer akelig dan vrolijk toeschenen', schreef notaris Nicolaas Esser Meerman (1813). Ook de bekende Willem de Clercq bezocht Lichtenbeek. Hij spreekt eveneens over 'eene onderaardsche gang met schone uitzichten over 't water' (1813). De

De grot in de Overtuin Bisdom van Vliet te Haastrecht. Coll. Historische Vereniging Haastrecht

boekhandelaar-uitgever, archivaris-geschiedschrijver Isaac Anne Nijhoff is, in het boekje *Wandelingen in een gedeelte van Gelderland*, wel het meest uitgebreid in de beschrijving van de plek en de sfeer: 'een kunstig gemaakt grotwerk, onder hoog geboomte. Langs eenen donkeren gang daalt men in hetzelfde neder, tot aan een klein vertrek, uitkomende aan eene beek, die zich, door de hoogten, welke haar aan beide zijden insluiten, met moeite den weg schijnt te banen: het flauwe licht, door de opening tussen de beide heuvels door-gelaten, nog gedeeltelijk onderschept door het heestergewas, dat de beek omzoomt, doet eene bevallige werking in dit onderaardsch verblijf, waar in den zomer de verkwikkelijkste koelte heerscht' (1820). Ook hiervan is geen afbeelding bekend, maar wie ooit het park bij Kasteel van Attre in België heeft bezocht en het gezicht vanuit de grotten naar de uitgang aan het water voor ogen heeft, zal de sfeerbeschrijving van Lichtenbeek herkennen.

Rosendael en Sonsbeek

Niet ver van Lichtenbeek liggen het al genoemde Sonsbeek en Rosendael. De voorgaande bijdrage eindigde met een citaat uit 1799 dat betrekking had op kasteel Rosendael met grotwerk van veel ouder datum. Het boekje *Het reisje naar Gelderland* (1830) brengt de beleving fraai in beeld: de hoofdpersonen van het boek hadden 'de kunstige, in den ouden smaak aangelegde grot en waterwerken beschouwd'. De een vond het 'stijf' en 'mishaagde de ouderwetsche deftigheid en ... al den rijkdom daaraan ten koste gelegd'. Een ander moest 'openhartig bekennen dat het haar weldeed, bij elke nieuwe lente, deze gedenkstukken der verledenheid, hoezeer dan ook van echten smaak ontbloot, telkens geeerbiedigd weder te vinden.' Ook het enige jaren eerder totaal herschapen Sonsbeek werd bezocht. De waardering voor de aanleg in de 'nieuwe smaak' spat eraf: 'Verrassend is er iedere voetstap. Rijkdom, pracht, netheid, orde heerscht er alom. Een edele, grootsche smaak straalt overal door. ... Ginds ploft een groote waterval met vollen spiegel neder; daar schuimt en bruist er een nog grootere over ontzaggelijke mas-

De groote waterval op het landgoed Sonsbeek, 1837, A.J. Couwenberg en H.W. Couwenberg. Coll. Gelders Archief.

sa's steenen, met de grootste kosten hier heen gevoerd, aan een geklonken, en tot eene hooge grot ingericht.' Als Pieter de Clercq in 1826 Sonsbeek bezoekt is de aanleg van de waterval en de grot blijkbaar nog gaande: '... wandelden wij naar de nieuwe Cascade die door de Heer Van Heekeren op een nieuwe plaats wordt aangelegd. Deze zal waarschijnlijk 20 voet hoog worden, en zoodanig gemaakt dat men onder dezelve op marmere-

banken aan eene dito tafel zal kunnen zitten, doch dat men aldaar dan plotseling door verborgen springertjes zal worden nat gemaakt. Voor het maken dezer waterval gebruikt men steenen die zoo groot zijn dat men van 10 tot 20 paarden noodig heeft om dezelve te vervoeren.' Het tijdschrift *De vriend des vaderlands* brengt enige jaren later meer details: '...een [waterval die] over een pas gebouwd en zeer kostbaar grotwerk loopt, voorzien van

De grot 'Natura Docet' op de Grote Tuinbouwtentoonstelling te Zeist, 1909. Coll. Het Utrechts Archief.

eenen mozaïken vloer; de grot zelf is zamengesteld uit zeer groote en kostbare stukken van verschillenden steen, van wijd en zijd bijeengebragt, als kompen van goud- en zilver-erts, graniet, bazalt, zoogenaamden bloedsteen, enz.' (1835). 'De groote steenen, die bij dezen waterval zijn aangebragt, zijn met buitengewone moeite en kosten van verschillende deelen des rijks aangevoerd; de grootste werden op de Veluwe gevonden. Moeijelijk zou men kunnen gelooven, dat Gelderland zulke zware granietblokken kan opleveren. Thans hier opeengestapeld en in sierlijke wanorde verspreid, toonen zij aan wat de wil van iemand, die voor geen moeite of kosten behoeft terug te deinzen, kan tot stand brengen; rotsblokken, die eeuw aan eeuw op dezelfde plek in den grond bedolven lagen en meestal slechts door een boven het heideveld uitstekend gedeelte van hun aanzijn deden blijken, zijn opgenomen en verplaatst naar een lustverblijf, waar zij door velen, die nimmer heuvelen of bergen en dus nog veel minder rotsen zagen, met verbazing worden aangestaard' is de lyrische aanvulling in *Voormaals en heden: album van Arnhem's omstreken* (1859).

Cementrustiek

Voor de bouw van grotten komen halverwege de tweede helft van de negentiende eeuw nieuwe materialen op de

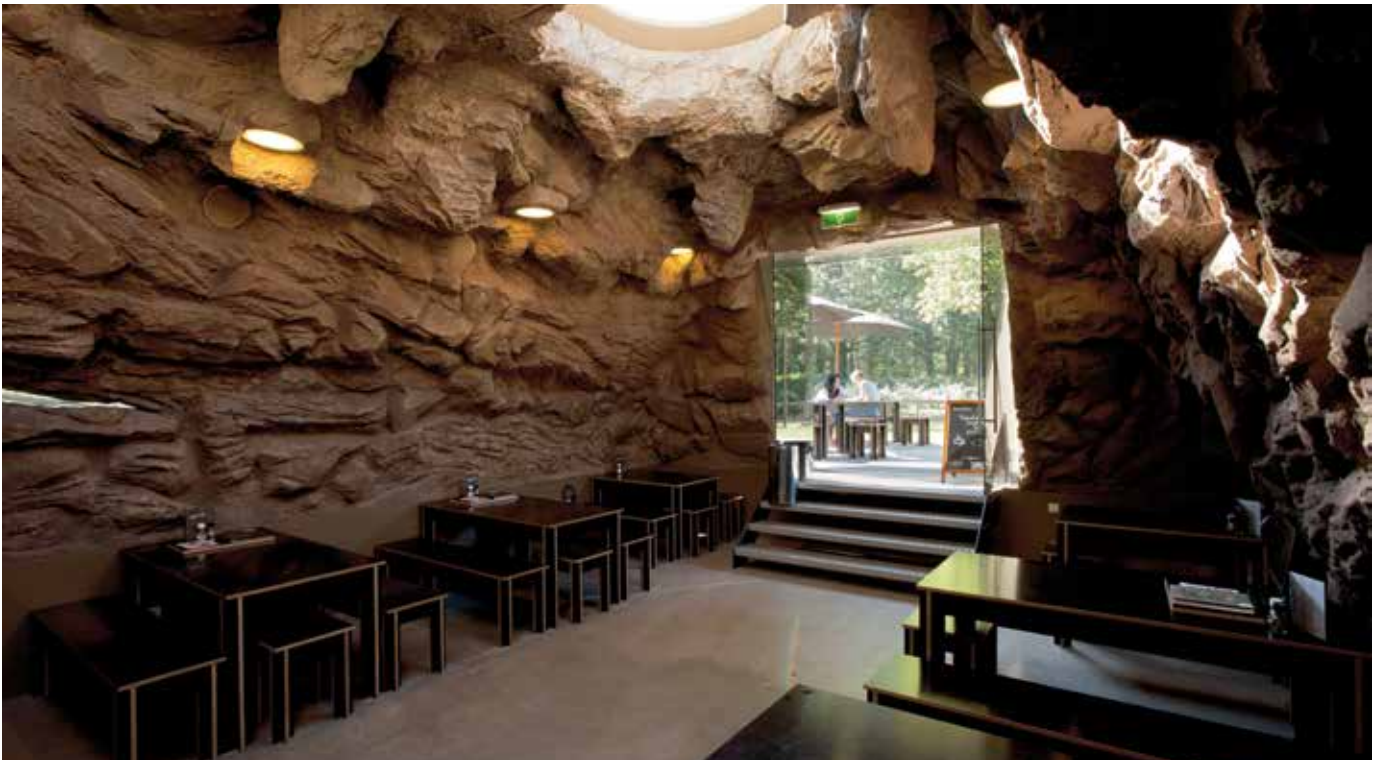
markt. Via advertenties in tuin(bouw) vakbladen worden 'lava-grotsteenen' en 'tufsteen-grotsteenen' in grote partijen vanuit het buitenland aangeboden. Zij dienen voor de aanleg van onder andere grotten en rotspartijen, aldus die advertenties. Tentoonstellingen, (tuinvak)bladen en andere literatuur verspreiden de smaak van een rustieke stijl met als voorbeeldkunstmatige rots- en grotwerken van Parc des Buttes-Chaumont te Parijs, die van de wereldtentoonstelling van 1867 te Parijs, die in Bois de la Cambre (Ter Kamerenbos) te Brussel en zoölogische

tuinen als de Rotterdamse Diergaarde. Navolging is er onder andere bij de grot, met erop een priel, in de Overtuin Bisdom van Vliet te Haastrecht. Deze rotstempel was opgebouwd uit lavasteen, baksteen, sintels, misbaksels en cement. Vandaag de dag resteert slechts een ruïne, maar er zijn steeds opnieuw herbouwplannen.

Het genoemde cement werd vervolgens al snel, met bijvoorbeeld kippen-gaas als drager of wapening, toegepast voor de bouw van allerlei rustieke werken als tuinpaviljoentjes, bruggen, hekken, leuning, pergola's, bankjes, en grotten. Allen met een geboetseerde rustieke ruwhouten uitstraling of, bij grotten, als natuurgelijke rotsblokken. De uitstraling en het gebruikte materiaal leidden tot de meer recente stijlbenaming: cementrustiek. Hydepark, tussen Doorn en Driebergen, had veel en heeft nog steeds een aantal cementrustieke objecten. Tussen 1885 en 1889 verrees een immense villa en werd een groots park aangelegd. Dit park werd doorsneden door de Oude Arnhemse Bovenweg. Ter overbrugging werden een cementrustieke brug en een tweetal grottunnels gebouwd. Een van de grottunnels vormde en vormt nog steeds het hoogtepunt van de cementrustieke bouwwerken. In eerste instantie kende deze grottunnel zelfs stalactieten. Helaas zijn ze afgekapt nadat tijdens een passage van mevrouw

De grottunnel met stalactieten op Hydepark tussen Doorn en Driebergen, 1899. Coll. Museum Van Loon, Amsterdam

Het interieur van de Grotto in de Oude Warande te Tilburg. Foto Van der Weegen Bouwgroep

Adèle van Loon te paard ook een auto over de weg over de tunnel reed. Het paard steigerde, mevrouw sloeg tegen de 'druipstenen' en verloor daarmee haar reukzin. 'Eens en nooit weer,' moet mevrouw hebben gedacht.

Kunstgrot

Recent is de traditie van het bouwen van kunstmatige grotten op buitenplaatsen in zekere zin doorgetrokken tot vandaag de dag, en wel met een kunstgrot op de eeuwenoude locatie van het hart van het sterrenbos de Oude Warande te Tilburg. Aldaar verrees een horecapaviljoen dat onzichtbaar heet, omdat het aan de buitenzijden spiegelwanden heeft waardoor de acht paden van het sterrenbos zich in de spiegeling voortzetten. Het werk van de beeldend kunstenaar Callum Morton werd in 2009 gebouwd ter gelegenheid van de beeldtentoonstelling Lustwarande. Het mocht vijf jaar blijven staan, maar staat er nu nog. Het interieur is een kunstmatige grot, vandaar de naam Grotto, met kijkgaten op ooghoogte die door het detectiespiegelglas zicht op de buitenwereld geven. 's Avonds wordt de ruimte tussen de grot en het spiegelen exterior verlicht, waardoor de spiegel functie opgehe-

ven wordt. De spiegelen rechte hoek vormt dan een donkere rots die associaties met een grafheuvel moet oproepen. De Grotto verandert daarmee niet alleen continue van vorm, maar ook van betekenis. Het is een spiegel, een scherm, een graf, en het onderwerp van de twee bijdragen, een grot op een (voormalige) buitenplaats.

Verder lezen:

M. de Boer, Hydepark, 'Een park vol pracht, praal en vernuftigheden', *Kas-*

teel & Buitenplaats 19 (2017) nr 59, p. 18-20 (PDF online)

J. Holwerda, 'Een vroeg-landschappelijke wandeling over Vijverberg bij Arnhem', *Cascade bulletin voor tuinhistorie* 21 (2012) nr. 1, p. 7-29 (PDF online)

C. M. Kooi, 'Wie ontwierp park Sonsbeek?', *Gelre: Bijdragen en Mededelingen CII* (2011), p. 205-228

W. Meulenkamp, *Follies: bizarre bouwwerken in Nederland en België*, 1995

H. M.J. Tromp, *De Nederlandse landschapsstijl in de achttiende eeuw*, 2012

Het exterieur van de Grotto bij nacht, in de Oude Warande te Tilburg